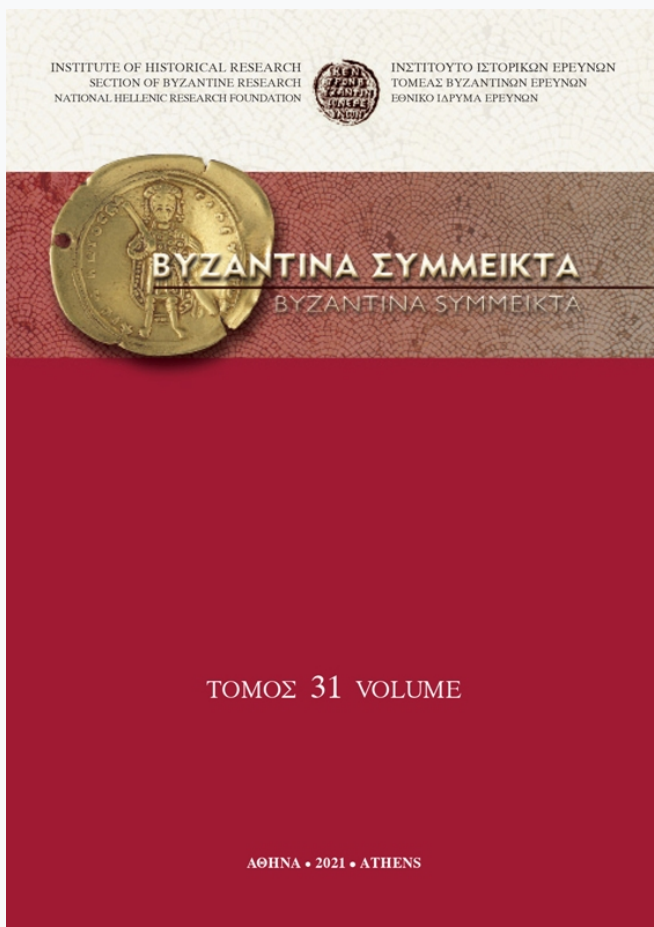

Byzantina Symmeikta

Vol 31 (2021)

BYZANTINA SYMMEIKTA 31

Βιβλιοκρισία: Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies, sous la direction de G. Dagron (+) et B. Flusin; t. I-V, Paris 2020

Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

doi: [10.12681/byzsym.28627](https://doi.org/10.12681/byzsym.28627)

Copyright © 2021, Στυλιανός ΛΑΜΠΑΚΗΣ

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

ΛΑΜΠΑΚΗΣ Σ. (2021). Βιβλιοκρισία: Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies, sous la direction de G. Dagron (+) et B. Flusin; t. I-V, Paris 2020. *Byzantina Symmeikta*, 31, 521–528. <https://doi.org/10.12681/byzsym.28627>

Constantin VII Porphyrogénète, Le Livre des Cérémonies, sous la direction de G. DAGRON (†) et B. FLUSIN; t. I. *Introduction générale, Livre I, chapitres 1-46*, éd., trad. et notes B. FLUSIN (σελ. VIII+192*+356).- t. II. *Livre I, chapitres 47-92, 105-106*, éd. B. FLUSIN, trad. et notes G. DAGRON (†); *chapitres 93-104* éd., trad. et notes D. FEISSEL (σελ. 472).- t. III. *Livre II*, éd., trad. et notes G. DAGRON(†); *chapitres II, 42, 44-45 et 51* éd., trad. et notes D. FEISSEL, B. FLUSIN, C. ZUCKERMAN (σελ. 438).- t. IV, 1. *Commentaire du livre I*, G. DAGRON(†), D. FEISSEL, B. FLUSIN καὶ t. IV, 2. *Commentaire du livre II*, G. DAGRON(†), avec des contributions de R. BONDOUX, D. FEISSEL, B. FLUSIN, J.-P. GRÉLOIS, C. ZUCKERMAN (σελ. 1-636 + 637-958) [σὲ ὅλους τοὺς τόμους σημειώνεται avec la collaboration de M. Stavrou]- t. V. *Glossaire* par G. DAGRON(†), revu par M. STAVROU; *index* par M. STAVROU; *notes sur la langue* par B. FLUSIN (σελ. 476) - [CFHB 52/1-5], Paris 2020. ISBN ἀντιστοίχως: (τ. 1) 978-2-916716-71-8, (τ. 2) 978-2-916716-72-5, (τ. 3) 978-2-916716-73-2, (τ. 4/1) 978-2-916716-74-9, (τ. 4/2) 978-2-916716-75-6, (τ. 5) 978-2-916716-76-3

Ἡ παρουσιαζόμενη νέα πεντάτομη¹ σχολιασμένη ἔκδοση τῆς πραγματείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄ Πορφυρογεννήτου ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει νὰ ἀποκαλεῖται *De cerimoniis* στὰ λατινικὰ καὶ *Περὶ βασιλείου τάξεως* στὰ ἑλληνικὰ ἔρχεται νὰ ἀνταποκριθεῖ σὲ ἓνα παλαιὸ αἰτούμενο τῆς ἔρευνας καὶ νὰ καλύψει ἓνα μεγάλο κενό: παρέχει κριτικὰ ἐπεξεργασμένο κείμενο τοῦ ἔργου, συνοδευόμενο ἀπὸ γαλλικὴ μετάφραση καὶ ἀναλυτικὸ σχολιασμὸ, 266 χρόνια μετὰ τὴν ἔκδοση τοῦ κλασσικοῦ φιλολόγου καὶ ἀραβολόγου Johann Jakob Reiske (1716-1774)², 190

1. Οὐσιαστικὰ ἑξάτομη, ἀφοῦ ὁ τέταρτος τόμος χωρίζεται σὲ δύο ἡμιτόμους μὲ συνεχῆ σελιδαρίθμηση.

2. Ὁ ὁποῖος ἔφερε σὲ πέρας τὸ ἔργο ποὺ εἶχε ἀρχίσει ὁ πρόωρα χαμένος J. H. Leich (1720-1750, κλασσικὸς ἐπίσης φιλόλογος), βλ. *Constantini Porphyrogenneti Imperatoris Constantinopolitani libri duo de cerimoniis aulae byzantinae prodeunt nunc primum graece cum latina interpretatione et commentariis*. Curarunt Io. Henrichus LEICHIUS et Io. Iacobus REISKIUS, τ. I-II, Leipzig 1751-1754.

χρόνια ἀπὸ τὴν ἀνατύπωση τῆς ἔκδοσης Leich - Reiske στὸ CSHB τῆς Βόννης³ [μὲ ἐπιμέλεια τῶν κλασσικῶν φιλολόγων B. Niebuhr (1776-1831) καὶ J. Classen (1805-1891)], καὶ 81 χρόνια μετὰ τὴν ἡμιτελῆ ἔκδοση μόνο τοῦ πρώτου βιβλίου ἀπὸ τὸν βυζαντινολόγο A. Vogt (1874-1942)⁴, ὁ ὁποῖος εἶχε γράψει χαρακτηριστικὰ ὅτι ἡ ἔκδοσή του θὰ εἶναι χρήσιμη “jusqu’au jour, sans dout encore lointain, où toute une équipe de travailleurs solidement armés donnera, enfin, du Livre des cérémonies, une édition sinon définitive, du moins, sur nombre de points, meilleure que la mienne”⁵.

Οἱ προαναφερθεῖσες ἐκδόσεις εἶχαν βασισθεῖ στὸ μοναδικὸ τότε γνωστὸ χειρόγραφο Rep. I. F^o 17 (gr. 28) [Diktyon 38418] τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τῆς Λειψίας (= L, τοῦ τρίτου τετάρτου τοῦ 10ου αἰώνα, τὸ ὁποῖο πλέον εἶναι προσβάσιμο καὶ στὸ διαδίκτυο: <https://digital.ub.uni-leipzig.de/mirador/index.php/#5a477bbd-fc32-4c81-9c4b-cd6ed7da3ffb>). Ἀλλὰ τὸ 1960 οἱ Ihor Ševčenko καὶ Cyril Mango ἐντόπισαν ἄλλο ἓνα χειρόγραφο τοῦ ἔργου, παλίμψηστο, προερχόμενο ἀπὸ τὴν Μονὴ τῆς Ἁγ. Τριάδος Χάλκης [= C^c (Diktyon 33631), τῆς ἴδιας ἐποχῆς], τὸ ὁποῖο σήμερα λανθάνει, ἀλλὰ διασώζεται μικροταινία του στὸ Institut de recherche et d’histoire des textes. Καὶ τὸ 1978 στὴν Μονὴ Βατοπεδίου ἐντοπίστηκε ἀπὸ τοὺς W. Waldstein καὶ O. Kresten ἄλλο ἓνα τμῆμα τοῦ ἴδιου χειρογράφου [= C^v (Diktyon 19147)], ἡ μελέτη τοῦ ὁποῖου βρῖσκεται σὲ ἐξέλιξη

3. *Constantini Porphyrogeniti imperatoris de ceremoniis aulae byzantinae libri duo graece et latine e recensione Io. Iac. Reiskii cum ejusdem commentariis integris*, τ. I- II, Bonn 1829-1830. Ἡ ἔκδοση αὐτὴ συμπεριελήφθη τὸ 1897 στὴν PG, τ. 112. Πρὸ δεκαετίας τὸ κεῖμενο ἀνατυπώθηκε ὑποσελίδιο καὶ στὴν ἀγγλικὴ μετάφραση τοῦ κειμένου: *Constantine Porphyrogenetos, The Book of Ceremonies, in 2 volumes. Translated by A. MOFFATT and M. TALL, with the Greek edition of the CSHB (Bonn 1829)* [ByzAus 18], Canberra 2012.

4. A. VOGT, *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies*, t. I. *Livre I-chapitres 1-46 (37)*, Paris 1935 καὶ t. II, *livre I -chapitres 47 (38)-92 (83)*, Paris 1939.- *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des cérémonies, Commentaire, Livre I -chapitres 1-46 (37)*, Paris 1935 καὶ t. II, *Commentaire livre I -chapitres 47 (38)-92 (83)*, Paris 1940. Ὅπως εἶχε γράψει ὁ G. DAGRON, *L’organisation et le déroulement des courses d’après le Livre des cérémonies*, TM 13 (2000), 7, “le plus grand service qu’il a rendu à l’établissement du texte a peut-être été d’enlever le vernis classicisant qui le masque dans les éditions de Leipzig et Bonn”.

5. *Constantin VII Porphyrogénète. Le livre des ceremonies t. II-Commentaire*, σ. VI. Στὸν TLG ἔχει χρησιμοποιηθεῖ ἡ ἔκδοση Vogt γιὰ τὰ κεφάλαια I 92 (83) καὶ ἡ ἔκδοση τῆς Βόννης γιὰ τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου καὶ γιὰ τὸ δεύτερο. Γιὰ τὴν διπλὴ ἀρίθμηση τῶν κεφαλαίων στὴν ἔκδοση Vogt βλ. παρακάτω.

ἀπὸ τὸν O. Kresten, τὸν M. Featherstone καὶ τὴν Jana Grusková⁶. Παράλληλα ἢ βιβλιογραφία, τόσο ἡ γενικότερη γιὰ τὸν Κωνσταντῖνο Πορφυρογέννητο, ὅσο καὶ ἡ ἐιδικότερη γιὰ τὴν συγκεκριμένη πραγματεία, ἔχει ἐμπλουτισθεῖ σὲ μεγάλο βαθμὸ. Ἦταν ἀπαραίτητη λοιπὸν μιὰ νέα ἔκδοση, συνοδευόμενη ἀπὸ πολὺπλευρη προσέγγιση ὥστε νὰ ἀξιοποιηθεῖ ἡ ἐκτενέστατη βιβλιογραφία γύρω ἀπὸ τὰ προβλήματα τοῦ κειμένου, ὥστε ὁ σχολιασμός του νὰ ἐνσωματώσει σὲ ὅσο τὸ δυνατὸν εὐρύτερη κλίμακα τὰ συμπεράσματα τῆς ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὴν δομὴ, τὸν γενικότερο χαρακτήρα καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς πραγματείας τόσο στὸν ἀρχικὸ σχεδιασμὸ τοῦ Πορφυρογεννήτου, ὅσο καὶ στὴν μορφή ποὺ μᾶς διασώζεται στὰ χειρόγραφα.

Τὸ ἐπιβλητικὸ αὐτὸ ἔγγραφο ἀποπερατώθηκε αἰσίως μετὰ ἀπὸ 30 καὶ πλεόν ἔτη ἐντατικῆς ἔρευνας, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει τὸ 1989 μὲ πρωτοβουλία καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεία τοῦ ἀειμνήστου G. Dagron. Τὰ διάφορα ἐνδιάμεσα στάδια καὶ ὅσοι συνεργάστηκαν κατὰ καιροὺς ἀναφέρονται στὸ προλογικὸ σημείωμα τοῦ B. Flusin στὸν πρῶτο τόμο (σσ. V-VIII). Ἡ πολυσέλιδη εἰσαγωγή (σσ. 1*-192*) ποὺ ἀκολουθεῖ, ἐπίσης τοῦ B. Flusin, στρέφεται ἀρχικὰ σὲ μιὰ πρώτη ἐνότητα (σσ. 3*-47*) γύρω ἀπὸ τὰ βιογραφικὰ τοῦ λογίου αὐτοκράτορα, μὲ ἔμφαση τόσο στὴν συμβολὴ του στὴν πνευματικὴ ζωὴ τῆς ἐποχῆς του, ὅσο καὶ στὴν συζήτηση τοῦ προβλήματος τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων ποὺ τοῦ ἀποδίδονται καὶ τοῦ βαθμοῦ συμμετοχῆς του στὴν συγγραφὴ τους. Ἐπίσης σημειώνονται ἀναλυτικὰ τὰ χειρόγραφα ποὺ τὰ παραδίδουν. Ὡς πρὸς τὸ ἐρώτημα ποιά ἦταν ἡ ἀνάμειξη τοῦ παρακοιμωμένου Βασιλείου Λακαπηνοῦ στὴν σύνθεση τῆς τελικῆς μορφῆς τῆς συγκεκριμένης πραγματείας *περὶ βασιλείου τάξεως*, θεωρεῖται ὅτι εἶναι μιὰ «*hypothèse séduisante*» (σ. 47*), ἀλλὰ τὸ θέμα παραμένει ἀνοικτὸ πρὸς συζήτηση⁷. Ἡ δευτέρη ἐνότητα (σσ. 49*-90*) περιλαμβάνει λεπτομερῆ ἐπισκόπηση καὶ κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς προηγούμενης ἔρευνας, συζήτηση περὶ τοῦ (συμβατικοῦ) τίτλου τοῦ ἔργου, καὶ ἀνάλυση τῆς δομῆς τοῦ κειμένου: τὰ κεφάλαια 1-104 τοῦ πρώτου βιβλίου (συμπεριλαμβανομένων δηλαδὴ καὶ τῶν κεφαλαίων 93-104, μὲ τὰ ἀπανθίσματα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Πέτρου πατρικίου⁸) θεωρεῖται ὅτι ἐμπίπτουν στὸν ἀρχικὸ σχεδιασμὸ τοῦ ἔργου, ἐνῶ τὰ κεφάλαια 105-106 εἶναι μεταγενέστερη προσθήκη, τῆς ἐποχῆς τοῦ Νικηφόρου Β΄ Φωκά. Τὸ δευτέρου βιβλίου παρουσιάζει

6. Βλ. τὸ ἄρθρο τους «*Studien zu den Palimpsest-Fragmente des sogenannten „Zeremonienbuches“*». I. Prolegomena», *BZ* 98 (2005), 423-430.

7. Λιγότερο ἐπιφυλακτικὴ πάντως εἶναι ἡ τοποθέτηση στὸν τόμο 4/1, 635-636.

8. Τμῆμα τῆς ἐνότητος αὐτῆς (σσ. 64*-70*) ἔχει συνταχθεῖ ἀπὸ τὸν D. Feissel.

ἐκ πρώτης ὄψεως περισσότερα προβλήματα ὡς πρὸς τὴν θεματικὴ συνοχὴ καὶ τὴν συνάφεια τῶν κεφαλαίων του, ἀλλὰ –σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προηγούμενη ἔρευνα, ἢ ὅποια (σὲ μεγάλο βαθμὸ ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὸν συμβατικὸ τίτλο) τὸ χαρακτήριζε ὡς ἀνομοιογενὲς σύνολο– υἰοθετεῖται ἡ προσέγγιση τῶν Moffatt καὶ Tall⁹ καὶ θεωρεῖται ὅτι ὅλα τὰ κεφάλαια, συμπεριλαμβανομένων δηλαδὴ καὶ τῶν κεφαλαίων 52-54, μὲ τὸ *Κλητορολόγιον* τοῦ Φιλοθέου καὶ τὴν *Notitia* τοῦ ψευδο-Ἐπιφανίου¹⁰, συγκαταλέγονται στὸν ἀρχικὸ προγραμματισμὸ τοῦ ἔργου (μὲ μικρὲς μεταγενέστερες προσθήκες στὰ κεφάλαια 42 [*ὑπόμνημα ἐν συντόμῳ τῶν βασιλευσάντων βασιλέων*, ποῦ δὲν ὑπάρχει στὶς ἐκδόσεις Λειψίας καὶ Βόννης καθὼς παραδίδεται ἐν μέρει μόνον στὸ χειρόγραφο C] καὶ 43 [*περὶ τῶν τάφων τῶν βασιλέων τῶν ὄντων ἐν τῷ ναῶ τῶν ἁγίων Ἀποστόλων*, τὸ ὁποῖο φέρει τὸν ἀριθμὸ 42 στὶς προηγούμενες ἐκδόσεις¹¹]. Ὁ συσχετισμὸς τοῦ *De Cerimoniis* μὲ τὶς τρεῖς πραγματεῖες γιὰ τὶς βασιλικὲς ἐκστρατεῖες¹² ποῦ διασώζονται ἐντεταγμένες στὴν ἀρχὴ τοῦ χφ. L πιθανῶς “remonte à Constantin lui-même”, (σ. 80*). Ὅσο γιὰ τὸ *Μυθιστόρημα τοῦ Ἀλεξάνδρου* μὲ τὸν *Φυσιολόγο*, ποῦ εἶχαν προστεθεῖ στὸ τέλος τοῦ ἴδιου χειρογράφου, ἀλλὰ δὲν ἔφθασαν ὡς ἐμᾶς, φαίνεται ὅτι ἐνσωματώθηκαν σὲ μεταγενέστερο στάδιο· ἢ συνῦπαρξή τους στὸν κώδικα “fait penser à une collection *ad usum delphini*, ou *delphinorum*” (σ. 82*). Ἡ ἐνότητα συμπληρώνεται μὲ συζήτηση τῶν χρονολογικῶν προβλημάτων: δὲν γίνεται δεκτὴ ἢ παλαιότερη ἄποψη ὅτι ἡ πραγματεία χρονολογεῖται πρὸς τὸ τέλος τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Ζ΄, οὔτε ὅτι δὲν ὀλοκληρώθηκε, ἀλλὰ ὡς χρόνος σύνθεσης προτείνεται τὸ 945-946 γιὰ τὸ πρῶτο βιβλίον (ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεφάλαια 105-106, μεταγενέστερη προσθήκη, ὅπως προαναφέρθηκε), λίγο μετὰ τὸ 946 γιὰ τὰ κεφάλαια 1-39 τοῦ δευτέρου βιβλίου καὶ λίγο μετὰ τὸ 949 γιὰ τὸ ὑπόλοιπο τμήμα: “il faut placer le *De cerimoniis* dans l’atmosphère de restauration qui marque

9. MOFFATT – TALL, *The Book of Ceremonies* (βλ. σημ. 3), τ. 1, xxiii-xxxiv.

10. Τὰ κείμενα αὐτὰ δὲν συμπεριλαμβάνονται στὴν ἔκδοση, ἀφοῦ ὑπάρχουν οἱ ἐκδόσεις τοῦ N. ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΗΣ, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles*, Paris 1972, 225-231 γιὰ τὸ *Κλητορολόγιον* καὶ τοῦ J. DARROUZÈS, *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, Paris 1981, 204-213 γιὰ τὴν *Notitia*. Πάντως σχεδιάζεται “une nouvelle édition, dont les modalités restent à définir” (σ. V).

11. Ἡ ἀρίθμηση τῶν ἐπομένων κεφαλαίων δὲν ἀλλάζει καθὼς τὸ τμήμα μὲ τὶς δύο εὐφημίες ποῦ εἶχε ἀριθμηθεῖ ὡς κεφ. 43 στὶς ἐκδόσεις Λειψίας καὶ Βόννης ἐντάσσεται ὡς δεύτερο τμήμα τοῦ κεφαλαίου 43 τῆς παρούσας ἔκδοσης.

12. Βλ. J. HALDON (ed.), *Constantine Porphyrogenitus: Three Treatises on Imperial Military Expeditions* [CFHB 28], Wien 1990.

le début du regne personnel de Constantin VII” (σελ. 90*). Στην συνέχεια ή τρίτη και ή τέταρτη ένότητα (σσ. 91*-122*) επικεντρώνονται στην δομή του πρώτου βιβλίου και διαφωτίζουν τον τρόπο συγκρότησής του. Άντιστοιχώς ή πέμπτη ένότητα (σσ. 123*-137*) εξετάζει την δομή του δευτέρου βιβλίου¹³. Στην έκτη («φιλολογική») ένότητα (σσ. 139*-186*) περιγράφονται λεπτομερώς τόσο τὰ δύο βασιικά χειρόγραφα που παραδίδουν τὸ κείμενο, ὅσο και ἐκεῖνα που παραδίδουν τμηματικά τὰ κεφάλαια Π. 43 και Π. 52-54, σκιαγραφείται ή ιστορία του κειμένου και καταρτίζεται τὸ στέμμα: προερχόμενος ἀπὸ τὸ «αὐτοκρατορικό» ἀντιγραφικό κέντρο¹⁴ ὁ κώδικας L, εἶναι ἓνα ἐπιμελημένο χειρόγραφο, που προορίζεται πιθανότατα για τὴν αὐτοκρατορική βιβλιοθήκη. Ἐπιμελημένο εἶναι και τὸ χειρόγραφο C, ἀλλὰ ὄχι τόσο ἐντυπωσιακὸ ὅσο τὸ L. Καὶ τὰ δύο χειρόγραφα ἀνάγονται σὲ κοινὸ ἀρχέτυπο, τὸ ὁποῖο ἐνδεχομένως ἦταν και τὸ πρωτότυπο. Σχολιάζονται οἱ προηγούμενες ἐκδόσεις¹⁵, και παρατίθενται οἱ ἀρχὲς τῆς παρούσας ἐκδοσης και τῆς μετάφρασης: πρακτικά τὸ χειρόγραφο C δὲν ἦταν ἀξιοποιήσιμο παρὰ μόνον ἐν μέρει, και ή ἐκδοση ἔχει βασιστεῖ στὸ χειρόγραφο L. Ἐπιχειρήθηκε νὰ δοθεῖ ἀκριβής, κατὰ τὸ δυνατόν, εἰκόνα του χειρογράφου, μὲ ὅλες τὶς ὀρθογραφικὲς και ἄλλες ἰδιομορφίες του, ἀλλὰ και συγχρόνως τὸ κείμενο νὰ εἶναι κατανοητό. Τέλος προστίθενται οἱ ἀναγκαῖες διευκρινίσεις για τὴν διαφορετική ἀρίθμηση τῶν κεφαλαίων στην ἐκδοση Vogt, που λαμβάνει ὑπ’ ὄψιν για τὴν ἀρίθμηση τους τὸ κενὸ τῶν φύλλων που ἔχουν ἐκπέσει στὸ χειρόγραφο μεταξὺ τῶν κεφαλαίων 9 και 18 του πρώτου βιβλίου, ἐνῶ στὶς ἐκδόσεις Λειψίας και Βόννης δὲν ἔχει ὑπολογισθεῖ, και τὸ παρατιθέμενο ἐκεῖ ὡς κεφάλαιο I. 10 οὐσιαστικά εἶναι τὸ I. 18. Ἡ εἰσαγωγή κλείνει μὲ σύντομο κεφάλαιο (σσ. 187*-191*) στὸ ὁποῖο ἐκδίδεται ὁ πίνακας περιεχομένων του

13. Στὶς σσ. 119* -122* και στὶς σσ. 132*-135* ἀντιπαρατίθενται συνοπτικά οἱ δεκτὲς παλαιότερα χρονολογήσεις πρὸς τὶς προτεινόμενες στην παρούσα ἐκδοση, ἀντιστοιχῶς για τὰ κεφάλαια του πρώτου και του δευτέρου βιβλίου.

14. Ὅπως τὸ προσδιόρισε ὁ J. IRIGAIN, Pour une étude des centres de copie byzantines II, *Scriptorium* 13 (1959), 177-209.

15. Βλ. σημ. 2 και 3. Τὰ κεφάλαια I. 77-82 εἶχαν προηγουμένως ἐκδοθεῖ και ἀπὸ τὸν G. DAGRON, L'organisation [βλ. σημ. 4], *TM* 13 (2000), 1-200, και τὰ κεφάλαια Π. 44-45 ἀπὸ τὸν J. HALDON, Theory and practice in Tenth-century military administration: chapters II 44 and 45 of the *Book of Ceremonies*, *TM* 13 (2000), 201-352. Τμήμα του κεφ. Π. 49 εἶχαν ἐκδώσει οἱ Kresten, Featherstone και Grusková στὸ ἄρθρο τους που ἀναφέρεται στην σημ. 6. Τὰ κεφ Π. 6-7 τὰ εἶχε ἐκδώσει ὁ M. FEATHERSTONE, All saints and the Holy Apostles, *De ceremoniis II* 6-7, *Νέα Ρώμη* 6 (2009), 235-248.

πρώτου βιβλίου, ὅπως διασώζεται στὴν ξύλινη πινακίδα τῆς στάχωσης καὶ στὸ «παράφυλλο» τοῦ χειρογράφου L.

Ἀκολουθεῖ ἡ ἔκδοση, ἡ γαλλικὴ μετάφραση καὶ τὰ σχόλια στὸ κείμενο τῶν κεφαλαίων 1-46 τοῦ πρώτου βιβλίου, ποὺ ὀφείλονται στὸν B. Flusin. Στὸν δεῦτερο τόμο ἐκδίδονται καὶ μεταφράζονται τὰ ὑπόλοιπα κεφάλαια τοῦ πρώτου βιβλίου. Ἡ ἔκδοση τῶν κεφαλαίων 47-92 καὶ 105-106 πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν B. Flusin, ἐνῶ ἡ μετάφραση καὶ τὰ σχόλια εἶναι τοῦ G. Dagron. Ἀντιστοίχως τὰ κεφάλαια 93-104, ἀπὸ τὸν Πέτρο πατρίκιο, ἐκδόθηκαν, μεταφράστηκαν καὶ σχολιάστηκαν ἀπὸ τὸν D. Feissel. Στὸν τρίτο τόμο περιλαμβάνεται τὸ δεῦτερο βιβλίο, ἐκδεδομένο, μεταφρασιμένο καὶ σχολιασμένο ἀπὸ τὸν G. Dagron [ἐκτὸς ἀπὸ τὰ κεφάλαια 42 (τὸ ὁποῖο, ὅπως προαναφέρθηκε, δὲν ὑπάρχει στὴν ἔκδοση Reiske καὶ Βόννης), ποὺ ἐπιμελήθηκαν ὁ B. Flusin καὶ ὁ D. Feissel (ὁ ὁποῖος ἐπιμελήθηκε καὶ τὸ κεφάλαιο 51 τοῦ δευτέρου βιβλίου, ἐπίσης ἀπὸ τὸν Πέτρο πατρίκιο), καὶ τὰ κεφάλαια 44-45, σὲ ἐπιμέλεια τῶν C. Zuckermann, R. Bondoux καὶ J.-P. Grégois]. Ὁ ὀγκώδης τέταρτος τόμος περιλαμβάνει ἀναλυτικότερο φιλολογικὸ, ἱστορικὸ καὶ ἀρχαιολογικὸ σχολιασμὸ κεφάλαιο πρὸς κεφάλαιο, ποὺ συμπληρῶνει τὰ σύντομα ὑποσελίδια σχόλια τῶν τόμων μὲ τὸ κείμενο καὶ τὴν μετάφραση. Ὁ πέμπτος τόμος περιλαμβάνει 5 πίνακες μὲ ἰσάριθμα πανομοιότυπα φύλλα τῶν χειρογράφων, χάρητι μὲ τὰ θέματα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας τὸν 10ο αἰῶνα, 8 τοπογραφικοὺς πίνακες, γλωσσάριο (στὰ γαλλικὰ), στὸ ὁποῖο παραπέμπουν ἀστερίσκοι στὴν μετάφραση, περιγραφὴ τῆς γλώσσας τοῦ κειμένου καὶ ἀναλυτικότερα εὐρετήρια προσώπων, τόπων, πραγμάτων καὶ indices graecitatis καὶ latinitatis. Λεπτομερὴς βιβλιογραφία ποὺ ὑπερβαίνει τὶς 50 σελίδες ὀλοκληρῶνει τὴν ὑποδειγματικὴ καὶ ἐπιβλητικὴ αὐτὴ ἔκδοση. Φυσικὰ ἡ προσηγηθεῖσα γενικὴ ἀναγραφή τῶν περιεχομένων της, δὲν παρέχει παρὰ ἀμυδρὴ εἰκόνα τοῦ εὗρους τῶν πληροφοριῶν ποὺ παρέχονται, οἱ ὁποῖες ἀπεικονίζουν τὸ status τῆς ἔρευνας σχετικὰ μὲ τὴν πραγματεία καὶ «κωδικοποιοῦν» λεπτομερῶς τὰ πορίσματά της.

Ὡς πρὸς τὴν κατάρτιση τοῦ κειμένου εἰδικότερα, ὅπου ἦταν ἀναγκαῖο συμπληρώθηκαν λέξεις καὶ φράσεις ποὺ εἶχαν ἐκπέσει ἀντίθετα, ἀπομακρύνθηκαν ἄλλες ποὺ κριθήκαν ὀβελιστέες. Ἐπίσης σὲ ἀρκετὰ σημεῖα ὑπεδείχθησαν χάσματα τοῦ χειρογράφου ποὺ δὲν εἶχαν σημειωθεῖ στὶς προηγούμενες ἐκδόσεις, καὶ ἔγιναν ἀρκετεῖς διορθώσεις¹⁶. Συνολικὰ, ὑπάρχει πλέον σταθερὴ βάση

16. Ὅρισμένες διορθώσεις ἀπὸ αὐτὲς πάντως (πέραν τῶν ὄσων τοῦ ἀποδίδονται σαφῶς στὸ ὑπόμνημα) ἤδη εἶχαν ὑποδειχθεῖ ἀπὸ τὸν Κουκουλὲ στὰ ἄρθρα του

γιὰ περαιτέρω μελέτη καὶ ἐνδεχόμενη βελτίωση τοῦ κειμένου. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση θὰ ἤθελα νὰ ἀναφερθῶ σὲ δύο σημεία: α) στὸ I. 78, 162 ἐκδίδεται *κατασφραγίζουσιν με* (sic) *τὸ ἄκρον τῶν χλανιδίων*. αὐτὴ ἡ χρῆση τῆς (ἄτονης) πρόθεσης με + αἰτ. σημειώνεται ὡς ἡ μοναδικὴ στὸν γενικὸ πίνακα τῶν ἑλληνικῶν τύπων (τ. 5, σ. 243) ἐν τούτοις συναντᾶται καὶ ἄλλη ἀνάλογη περίπτωση στὸ I. 63, 8 ὅπου ἐκδίδεται *με* [sic] *τὰ σαγία αὐτῶν*, ἀλλὰ τὸ παράδειγμα δὲν καταγράφεται στὸν πίνακα. Στὴν δεύτερη περίπτωση στὸ χειρόγραφο (φ. 115r) διακρίνεται ὀλογράφως τὸ *μετὰ* (ὅπως ἐξ ἄλλου ἀναγράφεται καὶ στὸ κριτικὸ ὑπόμνημα), ἐνῶ στὴν πρώτη περίπτωση τὸ χειρόγραφο (φ. 131v) δὲν ἔχει *με* (sic), ἀλλὰ *μετὸ* (ἐνωμένο). Οἱ δύο περιπτώσεις θὰ ἦταν ἐνδιαφέρουσες ὡς πρώιμες μαρτυρίες αὐτῆς τῆς σύνταξης, ἂν δὲν προέρχονταν ἀπὸ διορθώσεις, οἱ ὁποῖες νομίζω εἶναι περιττές: στὴν δεύτερη περίπτωση πρέπει νὰ διατηρηθεῖ ἡ γραφὴ *μετὰ σαγία*, κατ' ἀναλογίαν π.χ. πρὸς τὸ *μετὰ χλανίδια* (I. 50, 130 κ.ἄ.), καὶ στὴν πρώτη περίπτωση νὰ γραφεῖ *μετὰ τὸ ἄκρον τῶν χλανιδίων*, φράση ποὺ συναντᾶται καὶ παρακάτω, σὲ ἄλλο χωρίο (I. 78, 410, φ. 133v)¹⁷. β). Ἐνας ἀπὸ τοὺς δυσερμηνευτοὺς τύπους τοῦ συγγράμματος εἶναι τὸ *ἀναγοντιέα* (II. 45, 312). Στὰ σχόλια (τ. 4/2, 874) προτείνεται ἡ σύνδεσή του μὲ ὑποθετικὸ ρῆμα **ἀναγοντιζῶ* καὶ σωστὰ ἀναγράφεται ὅτι πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς ἓνα οὐσιαστικοποιημένο ρηματικὸ ἐπίθετο. Στὴν περίπτωση αὐτὴ βέβαια θὰ περιέμενε κάποιος τὸν τύπο **ἀναγοντιστέον*. Ἐπιπλέον ἡ σύνδεσή του μὲ τὰ σκευὴ τοῦ μαγειρείου τοῦ πλοίου (ἓνα εἶδος «κρεμαγιέρας»), δὲν φαίνεται πειστικὴ. Νομίζω ὅτι ἡ λύση πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ ὄχι σὲ ἓνα παράγωγο τοῦ ρήματος *ἀνάγω*¹⁸,

«Διορθωτικά καὶ ἐρμηνευτικά εἰς τὴν Ἐκθεσιν τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου καὶ τὸ Κλητορολόγιον τοῦ Φιλοθέου», *EEBΣ* 19 (1949), 75-115 καὶ «Περὶ τὸ κείμενον τῆς βασιλείου τάξεως Κωνσταντίνου τοῦ Πορφυρογεννήτου», *EEΦΣΠΑ* περ. Β', 5 (1954/55), 48-65 [ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεύτερο δὲν ἀναφέρεται στὴν βιβλιογραφία, ὅπως δὲν ἀναφέρονται καὶ οἱ βιβλιοκρισίες του τῆς ἔκδοσης Vogt, *EEBΣ* 11 (1935), 458-463 καὶ *EEBΣ* 17 (1941), 307-313]. Στὰ δημοσιεύματα αὐτὰ τοῦ Κουκουλέ υπάρχουν καὶ ὀρισμένες γενικότερες παρατηρήσεις, ποὺ θὰ ἦταν χρήσιμες. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρεται ἡ περίπτωση τοῦ τύπου *ζυγιασιμά*: δὲν εἶναι σαφές γιατί διατηρήθηκε ἡ γραφὴ τοῦ χειρογράφου, ἀντὶ τοῦ *ζυγιασίμα* (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ *Διορθωτικά*, 82) ὅπως εἶχε ἐκδώσει καὶ ὁ DAGRON, *L'organisation* (βλ. σημ. 4), 287, χωρὶς ἀναφορὰ ὅμως στὸν Κουκουλέ. Τὸ ἴδιο καὶ ἡ γραφὴ *ιχάδιν*, ἀντὶ τοῦ *ιχάδιν* (ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Διορθωτικά* 87) ὅπως ἐκδίδει καὶ ὁ DAGRON, *L'organisation*, 31 καὶ σημ. 16.

17. Ὁ ST. PSALTES, *Grammatik der byzantinischen Chroniken*, Göttingen 1913, 108, εἶχε συμπεριλάβει τὰ παραδείγματα στὴν ἐνότητα περὶ τῆς Harplogie.

18. Ὅπως εἶχε ὑποθέσει ὁ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ, *Διορθωτικά*, 112, συνδέοντάς τα μὲ τὰ

ἀλλὰ σὲ παράγωγο τοῦ ρήματος ἀκοντίζω. Θὰ πρότεινα ἀκοντιστέα: ρηματικὸ ἐπίθετο ἀκοντιστέος βέβαια δὲν μαρτυρεῖται, ἀλλὰ ὑπάρχει τὸ ἀκοντίζεσθαι στὰ *Taktikā* τοῦ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Διάταξις ΙΘ', ζ', 40: Ἡμεῖς δὲ κελεύομεν καὶ πυρὸς ἐσκευασμένου πλήρεις ἀκοντίζεσθαι καὶ χύτρας κατὰ τὴν ὑποδειχθεῖσαν μέθοδον ...¹⁹, καὶ γιὰ ἐξακοντιζόμενα ἀντικείμενα γίνεται λόγος καὶ σὲ ἄλλο χωρίο τοῦ ἴδιου κειμένου, Διάταξις ΙΘ', ξγ', 354-356: ἐξ ὧν ἄνδρες τινὲς τὸ μέσον τῆς πολεμίας νηὸς ἀκοντίσουσιν ἢ λίθους μυλικοὺς ἢ σίδηρα βαρεῖα, οἷον μάζας ξιφοειδεῖς ...²⁰. Νομίζω ὅτι ὁ λόγος στὸ χωρίο εἶναι γιὰ παρόμοια ἀντικείμενα.

Καταλήγοντας, ἡ νέα αὐτὴ πολύτομη καὶ πολύτιμη ἔκδοσις θὰ δώσει τὸ ἔναυσμα ὥστε νὰ ἐξεταστοῦν καλύτερα ἀνάλογες γενικότερες ἢ εἰδικότερες λεπτομέρειες. Μὲ τὴν στέρεη βάση ποὺ παρέχει, θὰ ἀποτελέσει στὸ ἐξῆς σημεῖο ἀναφορᾶς καὶ ἀφετηρία γιὰ περαιτέρω διερεύνηση τοῦ ἔργου καὶ τῶν προβλημάτων του.

ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΛΑΜΠΑΚΗΣ

Ἰνστιτοῦτο Ἱστορικῶν Ἐρευνῶν / ΕΙΕ

ἀναγοκατάγοντα (βλ. καὶ *LBG*, s.v.) καὶ ἐπανελάβε ὁ HALDON, *Theory and Practice* (βλ. σημ. 15), 284, διερωτώμενος “Are these all elements of a windlass-system for the vessels?”.

19. G. DENNIS (ed.), *The Taktika of Leo the Wise* (CFHB 49), Washington 2010, 528.

20. DENNIS (ed.), *The Taktika*, 504.